

JOSEF BLÁŠKOVICH

(Praga)

**Ziemie lenne (häss) namiestnika Nowych Zamków
w latach 1664—1685**

Jednym z największych wojennych wydarzeń, jakie wstrząsnęło całą Europą, była wyprawa armii osmańskiej w głąb Europy Środkowej w r. 1663. Powodem podjęcia tej wyprawy było niedotrzymanie przez „cesarza niemieckiego” (*Nemçe çasari*) warunków układu pokojowego, zawartego u ujścia potoku Žitavy (Zsitvatorok)¹ w r. 1606 pomiędzy Imperium Osmańskim a państwem habsburskim. Pierwotnym celem wyprawy było zdobycie Wiednia, ale skończyło się na opanowaniu Nowych Zamków (tur. Uyvar, węg. Érsekújvár, niem. Neuhausel) dnia 24 września 1663 r. Działania wojenne prowadzone były jeszcze i w roku następnym, a zakończył je pokój zawarty w Vasvári 10 sierpnia 1664 r.

Przebieg tych działań, zwanych w historiografii osmańskiej *Uyvar seferi*, jest dobrze znany i szczegółowo opisany zarówno w europejskiej², jak i w tureckiej literaturze historycznej³.

¹ Dziś jest tam osada Žitva (Zsitvató), od Komarna na wschód około 15 km.

² Acsády I., *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657—1711)*, Budapest 1898, str. 165—181; Matunák M., *Nové Zámky pod tureckým panstvom*, Turč. Sv. Martin 1898; Kočiš L., *Nové Zámky v minulosti a súčasnosti*, Nové Zámky 1967, str. 21—27; Haiczl K., *Érsekújvár múltjából*, Érsekújvár 1932; *Ortelius redivivus et continuatus*, Frankfurt 1665; obszerniejsza bibliografia zob.: J. Blaškovič, *Rimavská Sobota v čase osmanskotureckého panstva*, Bratislava 1974, str. 337—350.

³ İsmail Hakkı Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 1951, str. 413—418; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, IV, İstanbul 1960, str. 2112—2115; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VI. 1318, str. 303—386; Raşid Tarihi I, str. 33—48; Karácson I., *Az 1663-i török hadjárat*, Hadtud. Közl., 1896; İsmail Hami Dani-

Wraz z Nowymi Zamkami pod panowanie tureckie dostało się około 700 miast⁴, wsi i pomniejszych osiedli położonych w południowej Słowacji. Turcy wprowadzili na zajęтым obszarze system administracyjny obowiązujący w Imperium Osmańskim. Z podbitego terytorium utworzyli jedną jednostkę administracyjną (*eyalet*) z główną siedzibą w Uyvarze. Najwyższym dostojnikiem i dowódcą wojskowym *eyaletu* był namiestnik (*mirimiran, beglerbegi*). Pierwszym namiestnikiem został mianowany przez Wysoką Portę Mehmed Pasza. *Eyalet* Nowych Zamków dzielił się na 7 okręgów (*nahiye*), które z grubsza odpowiadały poprzednim jednostkom administracyjnym, tj. żupom. Były to: Narhid (Nyárhíd), Komaran (Komárno, Komárom), Nitra, Barš (Tekovská župa), Hont, Jabokrek (Žabokreky) i Šele (Šala, Sellye)⁵.

Zgodnie ze zwyczajami i prawami panującymi w Imperium Osmańskim cały obszar został podzielony na *lenna* — beneficja (*hass, zeamet, timar*)⁶ pomiędzy sułtana, wojskowych dostojników (*beglerbegi, sancakbegi, sipahi*) oraz funkcjonariuszy (*defterdar, kadi* itp.) urzędów państwowych⁷. Wielkie posiadłości pozostawiono dla założenia fundacji (*vakf*)⁸.

Sprawiedliwy podział gruntów, ustalenie wysokości danin (*hukuk-i şer'iye*) i należnych opłat (*rüsum-u örfiye*) oraz umożliwienie państwu i posiadaczom *lennu* jak najszybszegościągnięcia z nich korzyści (*dirlik*) wymagały jak najszybszego sporządzenia powszechnego spisu całego zajętego terytorium, podlegającego opłatom wszelakiego mienia, i rejestru poddanych (*raya*) zamieszkujących wsie, osiedla i posiadłości.

Osmańska administracja państwowa przeprowadziła taki szczegółowy spis mienia i ludności *eyaletu* Nowych Zamków jeszcze w r. 1664. Dane zostały następnie przejrzyście wpisane do rejestru (*defter*) dużego formatu (60 × 23 cm). Istnieje kilka rodzajów *defterów* w zależności od tego, do jakich celów były przeznaczone. Najobszerniejsze były tak zwane szczegółowe *deftery* katastralne (*defter-i mufassal*). *Deftery*

ş m e n d, *İzahl Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1955, str. 430—431; Mehmed Necati, *Uyvar Seferi*, Topkapı Revan Ktph. No. 1308, fol. 2—3 i nast.

⁴ *Defter-i mufassal-i eyalet-i Uyvar, 1664*, fol. 1—140.

⁵ Nyárhíd — wieś historyczna, położona na północ niedaleko od twierdzy w Nowych Zamkach. Na jej miejscu leży dziś część Nowych Zamków. Nazwę zachował młyn i folwark wewnątrz dzisiejszych Nowych Zamków: nyárhídi malom, nyárhídi major. Barš to dawna Tekovská Župa (Bars vármegye); Hont to historyczna Hontianská Župa (Hont vármegye), Žabokreky to dzisiejsze Zemianske Lieskové w powiecie Trenčín; Šala należy do powiatu Galanta.

⁶ *Hâşş* jest to *lenno* (latyfundium) z rocznym dochodem (w formie podatku) ponad 100 tysięcy akcze. *Zeamet* to feudalne *lenno* nadane za obowiązek służby w konnicy z dochodem od 20 do 99 tysięcy akcze rocznie. *Timar* jest *lennem* z rocznym dochodem od 5000 do 19 999 akcze.

⁷ Uzunçarşılı, op. cit., III, cz. 2, str. 307—308.

⁸ Köprülüzaade Ahmed Paşa założył w okręgu Nové Zámky i Nitra *vakf*, fundację, do której należały wsie Šurany i Komjatice oraz innych 11 wsi i posiadłości okolicznych. Zob. mój artykuł: *Nadační statky Köprülüzaade Ahmeda Paši v novozámeckém kraji*, str. 1—49 (w druku).

eyaletu Nowych Zamków zachowały się w Archiwum prezydium ministerstwa (Başbakanlık Arşivi) w Stambule⁹. Ze względu na to, że takie wykazy podatkowe zawierają dziesiątki tysięcy konkretnych danych o zajęтым obszarze, są one nieocenione dla wiedzy o Słowacji¹⁰, a w szerszym znaczeniu dla dziejów Europy Środkowej i Imperium Osmańskiego.

Mając to na względzie wybrałem przykładowo rejestry kilku mniejszych posiadłości lennych namiestnika Nowych Zamków. Z przedstawionych danych widać, jaka była produkcja rolna, ile wynosiła dziesięcina, daniny i opłaty, a także jaką wartość finansową miały poszczególne produkty. Ponieważ osmańskie urzędy fiskalne pobierały dokładnie jedną dziesiątą zebranych plonów, łatwo można obliczyć całość zbiorów.

Pierwszą informacją jest podana wysokość podatku państwowego od gospodarstwa domowego (*cizye*). Mężczyźni nieżonaci tego państwowego podatku nie płacili. W rejestrze są oni oznaczeni literą m. (kawaler — *müzekker*). Żonaci mężczyźni, tj. posiadający domostwa i rodziny, są oznaczeni literą c. (żonaty — *müzevvec*). Trybut za każde domostwo wynosił 50 akcze¹¹.

Dalszą pozycję stanowią daniny w naturze. Dziesięcinę pobierano z pszenicy, zboża mieszanego (pszenica z jęczmieniem), z grochu, soczewicy, owoców, lnu, konopi, moszczu, złowionych ryb i z pszczelich ulów. Dziesięciny podane są w *keyl*-ach. Jeden *keyl* (= *kile*) wynosił 10,26 kg¹². Za ul płacono 4 akcze, za kwartę moszczu 5 akcze. Kwarta wynosiła 1,415 litra.

Następne dane dotyczą różnego rodzaju opłat. Za każdą sztukę owiec czy kóz płacono 1 akcze. Nie pobierano opłat za konie pociągowe i rogaciznę, ale podlegało opłacie prawo korzystania z pastwiska i dozoru zbiorów na polu.

Podatek od drzewa i siana jest pod jedną pozycją. Poddani obowiązani byli do oddawania właścicielowi gruntu (feudałowi) jednej fury drzewa i jednej siana rocznie od każdego domostwa.

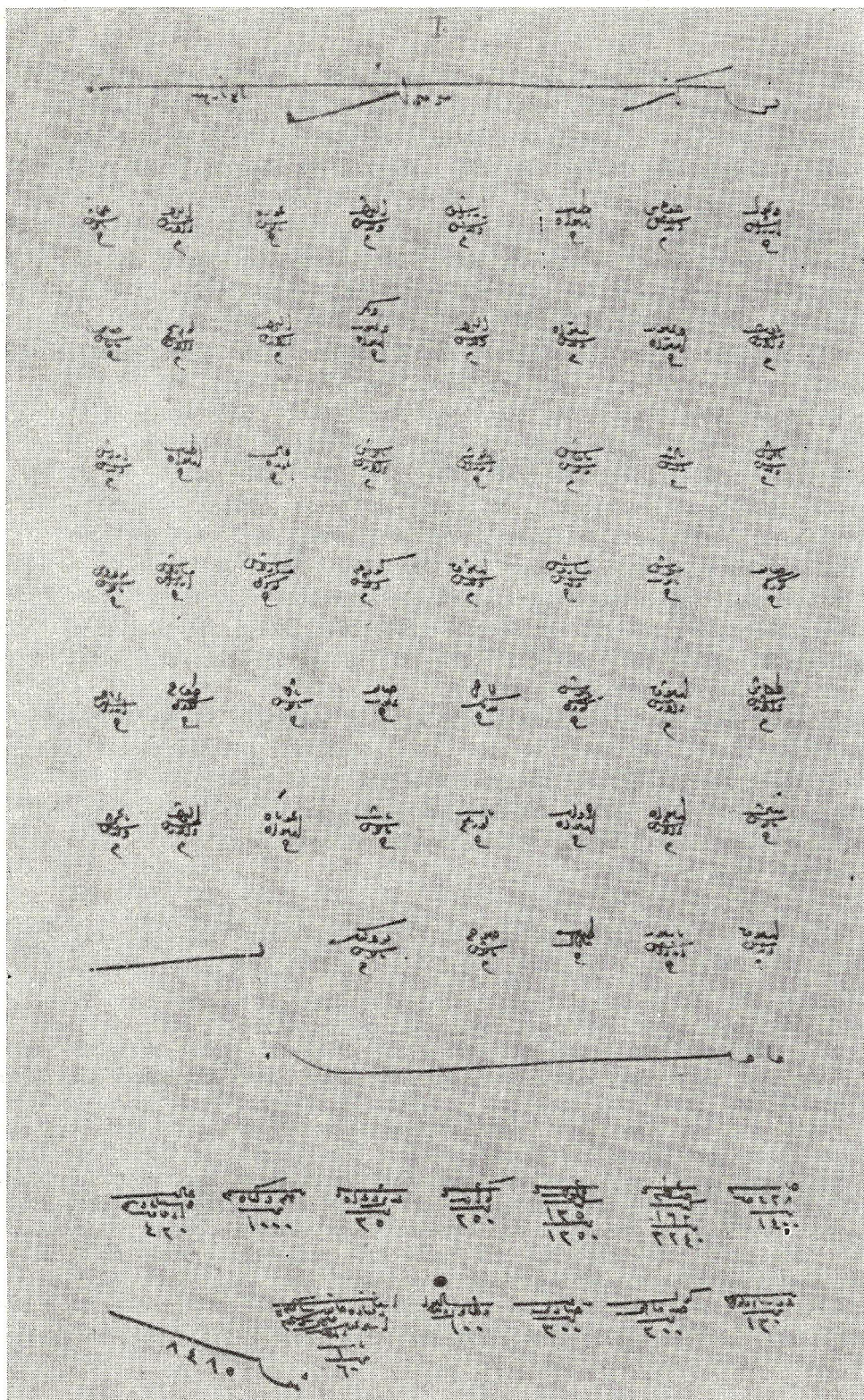
Za wieprza powyżej roku płacono 4 akcze, za prosiaki nie płacono nic. We wsiach położonych nad rzeką lub potokiem były zwykle wodne młyny. Za każdy kamień młyński płacono 60 akcze podatku, a jeśli młyn czynny był tylko w lecie, płacono 36 akcze.

⁹ *Defter-i mufassal-i eyalet-i Uyvar*, Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Tapu defterleri No. 115—698.

¹⁰ Zob. o tym mój artykuł: *Daňový súpis Nitrianskej župy z r. 1664*, [w:] *Agrikultúra*, cz. 10, str. 29—37, Bratislava 1971.

¹¹ Rozliczenie podawano zwykle w akcze, ale płaciło się różnymi środkami płatniczymi, będącymi w obiegu, bowiem akcze brakowało. Akcze (*akça*) było podstawową jednostką pieniężną w Imperium Osmańskim. Była to mała srebrna moneta. Przeliczała się na floreny (czarny *guruş*). W XVII w. kurs był następujący: 66 akcze = 1 floren, natomiast floren równał się 100 denarom.

¹² *Keyl* — dawna turecka miara zboża (garniec). Były rozmaite *keyle* (lub *kile*). *İstanbul kilesi* równał się 20 okkom. Jedna *okka* = 1,282 kg. Na Węgrzech używano 8-okkowe *kile*, równające się 10,26 kg.

Fot. 1. Oryg.: Defter-i mufasssal s. 8 b

تو مال تو ... عالم دارم ...
دارم ...
...
...

[illegible]

[illegible]

مجموع اعداد ۱ تا ۱۰۰ = ۵۰۵۰

This image shows a manuscript page with handwritten text in Arabic script. The text is arranged in two columns, with a large, stylized initial 'S' (Shin) at the top left. The page is aged and shows signs of wear.

Inne pozycje dotyczą różnych nadzwyczajnych opłat. Tu należały kary, opłaty za ślub, podatek za używanie gruntów ornych itp.

Tekst zaopatruję w fotografie, transliterację i przekłady wykazów podatkowych kilku mniejszych posiadłości lennych namiestnika Nowych Zamków. Ogólna ich liczba wynosiła 119 wsi i mniejszych osad lub posiadłości. Czerpał z nich dochód w wysokości 1 miliona 340 tysięcy akcze. Kiedy spojrzymy na ceny produktów rolnych, okaże się to sumą niebagatelną.

Teksty tureckie

I

Kariye-i Ket, (hass-ı) mirimiran, tabi-i Narhid.

Dalol Andraş c, Tomaş veledes m, Tot İştvan c, Andraş veledes m, Alberd veledes m, Göre Yanoş c, Alberd biradereş m, Goçan (?) Yanoş c,

Yakab biradereş m, Dimetör İştvan c, İştvan veledes m, Alberd veledes m, diğer Dimetör İştvan c, Alberd biradereş m, Lörinc biradereş m, Sabo Matiaş c,

Yanoş veledes m, Balind veledes m, Matiaş veledes m, Göre Andraş c, Yanoş biradereş m, fiya Göre c, Tot İştvan c, Andriş veledes m,

Sabo D'örd' c, Şoş Petör c, Mesaroş veledes c, İştok veledes m, D'urka veledes m, Mesaroş D'örd' c, Mesaroş Andraş c, Bodri Yanoş c,

Tomaş biradereş m, İştok biradereş m, Petös D'örd' c, Laci Benedik c, Sabo Gergör c, Bak Yanoş c, Takaş D'örd' c, Barad Andraş c,

Siy Yanoş c, İştvan biradereş m, Harvat İştvan m, Pap Lörinc c, Pap Yanoş c, Guban İştvan c, Alberd biradereş m, Yançı veledes m,

İştok veledes m, Pastor Andraş c, Tot Mihai c, Söç Yanoş m, Bodlik Yanoş m.

<i>Hasılat: hane 28, fi 50, paha</i>	1400
<i>öşr-i hunta, keyl 162, paha</i>	3240
<i>öşr-i mahlut, keyl 135, paha</i>	1350
<i>öşr-i gevare, paha</i>	250
<i>öşr-i ades ve girah, paha</i>	35
<i>resm-i hime ve giyah, paha</i>	1000
<i>âdet-i deştbanı ve resm-i otlak</i>	420
<i>resm-i arusane ve fiçı, paha</i>	130
<i>göl, sayd-i mâhi, paha</i>	200
<i>bid'at-i hanazır, paha</i>	300
<i>bâd-i hava ve tapuyı zemin</i>	100
<i>asiyab-ı Reftare Hanum, sakine-i</i>	

Estergon, bermucib-i hüccet-i şer'iye, bap 1, paha 60

yekûn 8485

II

Kariye-i Kural, havass-ı mirimiran, tabi-i Narhid, hâli, ez raiyyet, der nezd-i varoş-ı Mezö Ölved.

Hasılat: 5000.

Mezraa-ı Andod, tabi-i Narhid, ez gayr-ı hudud-ı kale-i Uyvar, hass-ı mirimiran.

Zemin der yedd-i Abdi serbölük, çayır, araba 20.

Zemin der yedd-i Ahmed, seroda-ı azaban, çayır, araba 10.

Zemin der yedd-i Ali el-faris, çayır, araba 5.

Zemin der yedd-i Rızvan mülâzım, çayır, araba 20.

<i>Hasılat: öşr-i hınta, keyl 50, paha</i>	1000
<i>öşr-i mahlut, keyl 30, paha</i>	300
<i>resm-i giyah, paha</i>	100
<i>bâd-i hava ve tapuyı zemin, paha</i>	40
<i>yekûn</i>	1440

Kariye-i Gug, tabi-i Narhid, hâli, ez raiyyet, ez gayr-ı hudud-ı kale-i Uyvar, hass-ı mirimiran.

Zemin der yedd-i Mehmed şorvacı, çayır, araba 20.

Zemin der yedd-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli, ağay şorbacıyan-ı muhafaza-yı Uyvar. Çayır, araba 200, tarla, dönüm 130.

<i>Hasılat: öşr-i hınta, keyl 80, paha</i>	1600
<i>öşr-i mahlut, keyl 50, paha</i>	500
<i>resm-i giyah, paha</i>	150
<i>bâd-i hava ve tapuyı zemin</i>	40
<i>yekûn</i>	2290

Przekłady tekstów tureckich

I

Skróty i wyrazy: c. (*müzevvec*) — żonaty, m. (*müzekker*) — kawaler, *biradereş* — jego (tj. osoby poprzedniej) brat, *veledeş* — jego (tj. osoby poprzedniej) syn, *fiya* (zapożyczenie z węgierskiego) — jego syn.

Wieś Ket¹³, (lenno) namiestnika, należy do Narhid.

Dochody: domostw 28, po 50, wysokość opłaty	1400
dziesięcina z pszenicy, 162 keyłów, wysokość opłaty	3240
dziesięcina z mieszanego zboża, 135 keyłów, wysokość opłaty	1350

¹³ Wieś Kéty (Érsekkéty), dziś Kvetná, powiat Levice, położona w dolinie Hronu, od Nowych Zamków na wschód około 30 km.

dziesięcina z ulów pszczelich, wysokość opłaty	250
dziesięcina z soczewicy i grochu, wysokość opłaty	35
podatek od drewna i siana, wysokość opłaty	1000
opłata za dozorowanie pola i za prawo wypasu, wysokość opłaty	420
podatek od ślubu (za kobietę) i sądowy, wysokość opłaty . .	130
staw, za rybołówstwo (opłata) w wysokości	200
podatek za wieprze, wysokość opłaty	300
opłaty nadzwyczajne i podatek za pole	100
młyn Reftare Hanum, obywatelki Ostrzyhomia (przydzielony) dokumentem prawnym (<i>şer'iye</i>), koło 1, wysokość opłaty . .	60
razem	8485

II

Wieś Kural¹⁴, lenno namiestnika, należy do Narhid, niezamieszkała, bez rayów (położona) obok miasta Mezö Ölved¹⁵.

Dochód: 5000.

Posiadłość Andod¹⁶, należy do Narhid, (położona) poza granicami twierdzy Uyvar, lenno namiestnika.

Pole w dzierżawie *serböluka*¹⁷ Abdiego, trawa, 20 wozów.

Pole w dzierżawie Ahmeda, *serody azapów*¹⁸, trawa, 10 wozów.

Pole w dzierżawie jeźdźca Alego, trawa, 5 wozów.

Pole w dzierżawie porucznika Rizvana, trawa, 20 wozów.

Dochody: dziesięcina z pszenicy, 50 keyłów, wysokość opłaty	1000
dziesięcina z mieszanego zboża, 30 keyłów, wysokość opłaty	300
podatek za siano, wysokość opłaty	100
opłaty nadzwyczajne i podatek za pole, wysokość opłaty . .	40
razem	1440

Wieś Gug¹⁹, należy do Narhid, niezamieszkała, bez rayów, (położona) poza granicami twierdzy Uyvar, lenno namiestnika.

¹⁴ Dziś Kuralany, powiat Levice, leży 2 km na północny zachód od wsi Kvetná.

¹⁵ Mezö Ölved, dziś Velké Ludince, powiat Levice, około 4 km na zachód od wsi Kvetná.

¹⁶ Andód, dziś Andovce, powiat Nové Zámky, od których na zachód około 4 km.

¹⁷ Dowódca jednostki wojskowej zwanej *bölük*.

¹⁸ Dowódca jednostki wojskowej *oda*. *Azapowie* to żołnierze piesi w twierdzach, wywodzący się w większości z miejscowej ludności (chrześcijanie); służyli w osmańskich jednostkach wojskowych jako żołnierze najemni.

¹⁹ Gug, wieś historyczna w pobliżu twierdzy Uyvar, dziś część Nowych Zámków.

Pole w dzierżawie *szorwadziego* (*şorvacı*)²⁰ Mehmeda, trawa, 20 wozów.

Pole w dzierżawie janczarów Wysokiej Porty, dowódcy *szorwadziów*, obrońców Uyvaru, trawa, 200 wozów, orne pole, 130 dönümów²¹.

Dochody: dziesięcina z pszenicy, 80 keylów, wysokość opłaty	1600
dziesięcina z mieszanego zboża, 50 keylów, wysokość opłaty	500
podatek za siano, wysokość opłaty	150
opłaty nadzwyczajne i podatek za pole	40
razem	2290

²⁰ *Şorvacı* lub *çorbacı* — oficer janczarów.

²¹ *Dönüm* — turecka miara powierzchni: 40×40 łokci = 939,3 m².